

PARTICULARITĂȚI ALE MORFOLOGIEI VERBULUI ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE VORBITE ÎN UNGARIA ȘI SERBIA (I)

FEATURES REGARDING THE VERB MORPHOLOGY IN THE DACOROMANIAN VARIETIES SPOKEN IN HUNGARY AND SERBIA

The article discusses some morphological features regarding the verb from dialectal Romanian varieties spoken in Hungary and Serbia, based on some recent research (after 1990) in the areas. The approach of the dialectal facts is, on the one hand, diachronic – the author being interested in analyzing both archaic and innovative features – and, on the other hand, synchronic – by frequently referring to the verbal characteristics from Banat and Crisana.

Keywords: verb, archaic features, innovative features, dialectal variety spoken in Hungary, dialectal variety spoken in Serbia.

1. Articolul urmărește analiza unor trăsături morfologice ale verbului, specifice graiurilor vorbite de către românii din Ungaria și Serbia (Banatul sârbesc). Particularitățile pe care le vom prezenta se pot grupa, dintru început, în două categorii „istorice”: pe de o parte, păstrarea unor fapte de limbă arhaice, care conferă zonelor respective un caracter conservator, iar, pe de altă parte, apariția unor particularități inedite, inovatoare, dezvoltate în spații mai mult sau mai puțin restrânse.

Materialul supus cercetării se bazează, îndeosebi, pe textele dialectale culese în urma unor anchete recente (după anul 1990), unele dintre ele publicate în *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin și Iulia Mărgărit, iar altele reunite în volumul *Graiuri românești din Banatul Sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, coordonat de

Maria Marin și aflat în curs de elaborare la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, din București¹.

La nivelul particularităților dialectale, textele din culegerile amintite se pot compara, în general, cu graiurile de tip nordic: „Graiurile românești din Ungaria se grupează din punct de vedere dialectal cu graiurile învecinate geografic din România, împreună cu care formează arii continue [...]. Așadar, aparținând subdialectului crișean, ele se încadrează firesc în grupul graiurilor dacoromâne nord-vestice” (TD–Ung.: CLXXVIII); localitățile anchetate în această regiune sunt: Bedeu, Apateu, Săcal, Micherechi, Jula, Otlaca-Pustă, Chitighaz, Bătania, Cenadul Unguresc. În Banatul Sărbesc, sub aspectul tipurilor dialectale, se consideră că există trei serii de localități: sate de români care provin din Banat (Vlaicovăț, Barice, Marcovăț, Râtișor, Voivodinți, Mesici, Ečka); sate de români considerați de origine transilvăneană (Glogoni, Ovcea, Iabuka, Toracu Mic, Iancaid); sate de români veniți din Oltenia (Lokve, Straja), peste ale căror particularități de grai origine se suprapun cele bănățene.

Așadar, putem afirma că articolul reprezintă o comparație între subdialectele dacoromâne, cel crișean și cel bănățean – de altfel, vom face adesea referiri la acestea – dezvoltate în mediu aloglot; urmează să constatăm, raportându-ne la ele, în ce măsură graiurile din zonele menționate, aflate dincolo de granițele României, prezintă particularități identice și/sau diferite și în ce măsură sunt influențate de evoluția într-un mediu lingvistic străin.

2. Trăsături arhaice

2.1. Fluctuații între conjugări

2.1.1. Forma verbală *ne ajutorím* (Ungaria: Bătania) este o supraviețuire a uneia dintre cele mai frecvente fluctuații de conjugare în limba română veche (v. Zamfir 2005: 151–153), unde apartenența derivatelor postnominale a oscilat extrem de intens între conjugările I și a IV-a.

La oscilația între aceleași conjugări, complicată însă de probleme de modificare a radicalului și de apariție a unui număr impresionant de variante dialectale, atât fonetice, cât și morfologice, participă și verbul *a scuipe*, care în româna din Ungaria apare în forme de conjugarea a IV-a (etimologică, cele mai vechi atestări din română aparținând acestui tip flexionar; v. Zamfir, Răuțu 2008), cu radicalul *scup-* (*a scupít*), comune cu graiurile din Crișana.

2.1.2. O serie de confuzii produse între conjugările I și a IV-a, datorate unor modificări fonetice, precum în cazul verbelor *a tăia* și *a sui*, a determinat

¹ Având în vedere faptul că doar unele texte culese au fost selectate pentru transcriere și publicare, iar foarte multe dintre exemplele discutate în articolul de față au fost excerptate direct de pe benzile de magnetofon, nu am făcut trimiterea propriu-zisă la sursele indicate (publicate sau aflate în manuscris), ci am menționat doar localitatea.

și apariția dubletului *a îndoia* (accidental în limba română veche) pentru *a îndoii*, pe care îl regăsim în repetate rânduri la vorbitorii români din Ungaria: *s-o îndoiiât* (Apateu), part. *îndoiét* (Bătania; cu *je* provenit în mod evident din reducerea specifică a lui *ja*), *îndoiătă* (Bătania), *îndoiâte* (Chitighaz, Bătania).

2.1.3. Deși prezintă inovația fonetică a labializării vocalei inițiale sub influența lui *m* următor (inovație veche atestată în Țara Românească încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea; v. Zamfir 2005: 108–111), verbul moștenit din lat. *implēre* apare, izolat, în cele două zone, cu forme etimologice, de conjugarea a II-a: *a umpleá* – formă de viitor (Ungaria: Otlaca-Pustă)¹, *se poate umpleá* (Serbia: Straja)².

2.2. Variația tipurilor flexionare (tare/slab)

Problema încadrării într-unul din tipurile tare/slab și a fluctuației anumitor verbe între cele două categorii prezintă în graiurile românești vorbite la vest de frontiera politică a României caracteristici comune cu trăsăturile definitorii ale morfologiei verbului din aria vestică a dacoromânei.

2.2.1. Graiurile românești din Ungaria păstrează flexiunea primară slabă a unor verbe ca *a curăți* și *a slobozi*: *curățasc* (Bedeu, Micherechi), *sclobozáște* (Apateu; cu epenteza specifică subdialectul crișean); nu am întâlnit asemenea atestări în Banatul sârbesc.

2.2.2. Inovația dialectală veche privind apariția unor dublete tari ale formelor slabe, majoritare³, pentru verbul *a lucra*, care cuprinde graiurile din Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș (ALR II, s.n., VII, h. 1904), caracterizează și graiurile românești din Ungaria: *lúcrú* (Jula), *lúcră*, *să lúcre* (Săcal, Bătania) și din Serbia, unde este general: *am încălzit soba*, *ca să lúcre pita* (Lokve), dar, cel puțin în anumite sate, se întâlnește și variația liberă cu forme slabe: *se lúcră/se lucreáză* (Lokve, Iancaid, Barice).

Între formele de conjugarea I, fără sufixul *-ez*, acolo unde limba literară utilizează tipul slab, se înscriu și *săr/sar* (v. și *infra*), *sără* pentru ‘sărez, sărează’⁴, generale în Serbia și relativ rare în Ungaria (Apateu, Cenadul Unguresc).

2.3. Iotacizarea

În privința iotacizării există o *diferențiere foarte netă* între graiurile românești din Serbia – care, ca graiuri de tip bănățean, se caracterizează prin

¹ În TD–Ung., *Glosar*, s.v. *umpleam*, este înregistrată și o formă de conjugarea a IV-a, cu ind. prez. 1 sg. *implésc*.

² În alte localități forma curentă este *imple*, de conjugarea a III-a.

³ După cum arată situația din textele cele mai vechi, flexiunea slabă a lui *a lucra* este primară și a fost generală în limba română veche (în sensul de majoritară) chiar și în aria unde a apărut, încă din secolul al XVI-lea, inovația suprimării sufixului *-ez* (cf. Zamfir 2005: 317 ș. urm.).

⁴ Deși specifică, tipologic, graiurilor vestice ale dacoromânei, conjugarea tare a lui *a săra* este atestată în vechime și în Țara Românească.

generalizarea deiotacizării (o excepție o reprezintă conjunctivul iotacizat *să viie* (Lokve)) și cele din Ungaria, care se caracterizează prin două tendințe distincte, grupându-se cu subdialectul bănățean în privința verbelor cu radical în *t* și *d*, dar cu subdialectul muntean în privința celor cu radical în *n* și *r* (cf. TD–Ung.: LXXXVIII).

2.3.1. Abstracție făcând de trăsătura, tipică pentru graiurile crișene, a substituirii morfemului specific al conjunctivului prin *și*, formele care apar în graiurile românești din Ungaria sunt de același tip cu formele care în limba română veche acopereau cea mai mare parte a teritoriului dacoromân: *să/și púie* (Apateu, Micherechi, Otlaca-Pustă, Bătănia, Cenadul Unguresc), *să țáie* (Otlaca-Pustă, Bătănia), *să/și viie* (Bedeu, Săcal, Otlaca-Pustă, Bătănia).

2.3.2. Verbul *a putea* are în graiurile românești din Ungaria un statut aparte, grupându-se, prin concordanța cu graiurile sudice ale dacoromânei, alături de verbele cu radical în sonantă, adică având consecvent forme arhaice, iotacizate; conjunctivul *să poci* se întâlnește în toate satele românești din Ungaria (TD–Ung.: LXXXVIII).

2.4. Schimbări în structura radicalului

2.4.1. Sincopa. Sincopa din paradigmele verbelor *a mânca* și *a usca* – mai exact extinderea radicalului monosilabic din formele accentuate pe flectiv la cele cu accentul pe radical –, caracterizează deopotrivă (așa cum este de așteptat) graiurile în discuție: *să usc* și *să uști* sunt generale la vorbitorii români din Ungaria, după cum este în Banatul Sârbesc *să se úște*; în Vlaciovăț și Barice (Serbia), am întâlnit și *úscă*. Aceași situație la verbul *a mânca*: *mânc*, *să mânc* și *să mánce* fiind generale atât în Ungaria, cât și în Serbia.

2.4.2. Accentul. O altă inovație veche a graiurilor din aria vestică este deplasarea accentului pe silaba inițială a radicalelor bi- sau polisilabice terminate în *-ur* (tipul *măsur*). Fenomenul este regulat atât în Ungaria: *măsură* (Cenadul Unguresc), *incúnjură* (Bătănia), *strécură* (Chitighaz), cât și în Serbia: *se măsură* (Straja), *să se străcure*, *se străcură* (Straja), ca de altfel în întreaga arie nordică a dacoromânei (*Tratat* 1984: *passim*).

2.4.3. Modificări fonetice la finala radicalului

2.4.3.1. Modificarea radicalului *plou⁻¹* în *ploț*, atestată în Banat, inconsecvent, încă din secolul al XVI-lea, este astăzi generală (ALR II, s.n., VII, h. 2245) și acoperă și graiurile românești din Ungaria și Serbia: *o ploiát* (Chitighaz, Bătănia, Cenadul Unguresc); *ploáie*, *o ploiát* în tot Banatul sârbesc.

2.4.3.2. Amplificarea radicalului etimologic al verbului *a cure* ‘a curge; a fugi’ sub influența lui *a merge* este o inovație destul de târzie care nu s-a extins niciodată în graiurile vestice, unde formele etimologice supraviețuiesc și astăzi; acest conservatorism caracterizează deopotrivă graiurile din Ungaria

¹ Limba română veche a păstrat până târziu forma normală a radicalului tonic, *plou⁻*; uniformizarea radicalului prin generalizarea radicalului aton *plou⁻* este un fenomen tardiv (v. Zamfir 2005: 260–261).

și Serbia: *cúre* ‘curge’ (Iancaid, Straja, Lokve) și ‘fuge’ (Lokve), *Hai s-o rupem ca să nu mai cúre* (Barice), *să cúrá* (Glogoni, Straja, Lokve), *să nu cúre* (Lokve, Barice) (v. și *infra*).

3. Trăsături inovatoare

3.1. Fluctuații între conjugări

3.1.1. Atât în graiurile din Ungaria, cât și în cele din Serbia, anumite verbe, cu precădere cele neologice, sunt încadrate altfel decât în limba română literară, fie la conjugarea I în loc de a IV-a: *înjosáti* ‘desconsiderați, disprețuiți’ (Ungaria: Chitighaz), *s-o-ndrăgostát* ‘s-a îndrăgostit’ (Serbia: Ečka), *nu s-o investát* ‘nu s-a investit’ (Serbia: Voivodina), *or šinstát-o cu bań* ‘au cinstit-o; i-au dăruit bani’ (Toracu Mic), *o răsfoiát* ‘a răsfoit’ (Vlaicovăț), fie, mai frecvent, la conjugarea a IV-a în loc de conjugarea I: *o telefonít* ‘a telefonat’ (Ungaria: Otlaca-Pustă), *să probím* ‘să încercăm’ (Serbia: Lokve). Trebuie observat că, în timp ce forme precum *investát*, *imbogățát* etc. pot fi accidente datorate nesiguranței vorbitorului (insuficienței stăpâniri a limbii române), formele neologice de conjugarea a IV-a par să fie influențate de corespondentele lor din limbile cu care vorbitorii graiurilor respective se află în contact (de exemplu, cu germ. *telephonieren*, *probieren*).

3.1.2. Unul dintre fenomenele cele mai favorabile fluctuațiilor de conjugare este, de asemenea, încadrarea în tipul flexionar slab¹ prin asocierea alternativă cu sufixele *-ez* și *-esc* (fără a atinge obligatoriu toate formele din paradigmă). Un astfel de caz este ilustrat de *măturéște* ‘mătură’ (Ungaria: Apatou), unde însăși încadrarea în tipul slab este o inovație.

Alte forme care aparțin tipului slab, oscilând între cele două conjugări ce cunosc sufixul *-ez*, respectiv *-esc*, sunt destul de frecvente, mai ales în Serbia: *să se-ngrijéze* (Lokve), *școleádă* (Ečka), *să le scurteáscă* (Lokve), *probéște* ‘încearcă’ (Barice) și în partea de sud a Ungariei: *să îngăduiéze* (Bătania), *socoteáză* (Cenadul Unguresc).

3.1.3. O altă sursă de fluctuații inovatoare o constituie derivarea alternativă a temelor nominale cu *-a(re)*, respectiv *-ui(re)*, întâlnită destul de frecvent în graiurile dacoromâne actuale; este înregistrată și în Banatul sârbesc în perechea *înfășă/înfășuie* (Barice). Această tendință de derivare pare să corespundă unei necesități de amplificare a structurii silabice a cuvântului și să aibă o „paralelă”, la conjugarea I, la verbul *a înfășa*, unde elementul vocalic asilabic perceput la jonctura dintre radical și flectiv poate ajunge să capete caracter silabic: *înfășe* > *înfășe* > *înfăși(ș)e* (v. ALRR. *Sinteză* III, h. 407: *înfăș*, 408: *să înfășe*). Paradigmele cu radical amplificat de acest tip fie s-au intersectat cu

¹ Încadrarea mai mult sau mai puțin accidentală în flexiunea slabă, având drept consecință confuzia între sufixele *-ez* și *-esc*, este un fenomen prezent și în textele românești vechi (cf. Zamfir 2005: 189 ș. urm.)

cele în *-ui* (cf. Urișescu 2007: 51), fie au fost contaminate de verbul *a înfășura*¹ și au generat un tip *înfășuș*, răspândit, cu precădere, în Banat (cf. Morcov, Răuțu, Zamfir 2015: 273).

Tiparul flexionar în *-ui* fie atrage verbe din aceeași conjugare: *am povăstuit* ‘am povestit’ (Serbia: Vlačovăț), fie influențează verbe de conjugarea I, Banatul sârbesc înscriindu-se în această tendință a fluctuațiilor dintre cele două conjugări: *ne-am leșiât*, *ne-am leșuiât* ‘ne-am spălat’ (Lokve).

3.1.4. Un fenomen asemănător, întâlnit mai ales în Banatul sârbesc, este flexiunea unor verbe de conjugarea a III-a după modelul celor de conjugarea I, în cazul lui *a scrie*²: *voi scriâți* (Barice, Marcovăț) și *a rămâne*, care cunoaște participiul *rămânât* (Mesici) (cf. Neagoe 1984: 261).

3.1.5. În același tipar se poate înscrie și *a ști* > *a știa*: *n-am știât să vă spunem* (Serbia: Iancaid). Spre deosebire de tendința descrisă anterior, care este repetabilă, forma *știât* pare o aberație la un vorbitor care, ca bilingv, nu stăpânește foarte bine limba română, deoarece verbul *a ști* (care este un verb primar, nu un derivat) are o paradigmă foarte stabilă din punct de vedere istoric.

3.2. Probleme de încadrare în tipul flexionar tare/slab

Anumite forme prezintă diferențieri față de tipul de conjugare specific limbii române literare, diferențieri la care pare să se fi ajuns în urma unor inovații relativ târzii, mai mult sau mai puțin specifice.

3.2.1. La verbele de conjugarea a IV-a cu sufixul lexico-gramatical *-ăi* sau *-ui*, tipul flexionar aproape general în limba română veche a fost cel slab, iar dubletele tari au caracterizat inițial numai anumite verbe din serie și s-au extins destul de lent (v. Zamfir 2005: 364 ș. urm.); față de limba literară, în Banatul sârbesc, întâlnim forme nesufixate precum: *să prėtųi* (Lokve), *să se sfātuie* (Toracu Mare), *dărui* (Barice).

O tendință inversă se reflectă în crearea formei slabe *împrōștiézi* ‘împrăștii’ (Ungaria: Apateu).

3.2.2. În cazul neologismelor, încadrarea în tipul flexionar slab pare să faciliteze problema încadrării în sistemul morfologic românesc; forme ca *să țirculéze* (Ungaria: Bătania), *să existézi* (Serbia: Iabuka), *inundeáză* (Serbia: Voivodinț) ilustrează o tendință destul de răspândită la vorbitorii de grai fără a fi neapărat specifică pentru zonele cercetate.

¹ Ipoteza poate fi susținută de faptul că verbul *a înfășura* (în formele accentuate pe radical: *înfășur/să înfășure*) se întâlnește în aceeași arie în care sunt înregistrate formele *înfășuș/să înfășușe*, cele două verbe combinându-se, într-un caz izolat totuși, în aceeași paradigmă (v. ALRR. Sinteză III, h. 407: înfăș, 408: *să înfașe*; cf. Morcov, Răuțu, Zamfir 2015: 273 ș. urm.).

² *A scria* este atestat încă din *Palia de la Orăștie* (1582), iar în secolul al XIX-lea forma de conjugarea I este frecventă în culegerile de folclor reprezentative pentru zona Banatului, dar și în Weigand, *Der Banater Dialekt* (Marin [sub tipar]).

3.3. Iotacizarea

Inovația deiotacizării apare extinsă dincolo de limitele ei „istorice” în dialectul dacoromân, în unele forme atestate în graiurile din Ungaria, în care *d* din tema participiului este refăcut: *o ședūt, o vādūt* (Săcal). Nu poate fi exclusă posibilitatea ca o astfel de modelare a temei participiului după temele deiotacizate să reprezinte o analogie relativ spontană, reprezentând, se pare, o soluție de moment adoptată de un vorbitor la care exersarea limbii materne este destul de limitată.

3.4. Schimbări în structura radicalului

3.4.1. Modificarea analogică a lui *-d* în *-g* – a tipului *incendo* după tipul *incingo* – este un fenomen atestat foarte devreme în dialectul dacoromân (Densusianu 1938: 551; Ivănescu 1980: 341; Rosetti 1986: 342), dar includerea în acest tipar de restructurare a unor verbe ca *a întinde, a închide, a deschide, a (se) tunde* este un fenomen de analogie relativ recent, întâlnit atât în Ungaria: *înting* (Jula, Cenadul Unguresc, Bătănia), *dășchig* (Apateu), *închig* (Bedeu), *tung* (Bătănia)¹, cât și în Serbia: *înting* (Straja), *se tung* (Vlaicovăț)².

3.4.2. Reducerea radicalului verbului *a merge* sub influența lui *a cure* (v. *supra*), inovație destul de târzie, specifică ariei nord-vestice a dacoromânei (v. ALR II, s.n., VII, h. 1934), se întâlnește și în cele două arii cercetate de noi, fiind general în Ungaria, iar în Serbia folosindu-se adesea în variație liberă cu forma literară, cu excepția satului Iancaid, unde se înregistrează frecvent *mere* ‘merge’.

3.4.3. Modificări ale radicalului absolut remarcabile sunt întâlnite la verbul *a scuipa*. Varianta tipic bănățeană a radicalului, *skip-*, este atestată și în Banatul sârbesc: *skipe* (Ečka), *să-l skipă* (Ečka). În raport cu această formă, participiul *scupiāt* concordă perfect cu particularitățile general ardelenesti ale graiului din localitatea unde este atestat (Serbia: Iancaid). Acesta se situează în continuitatea tipului morfo-fonetic atestat în Transilvania la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVII-lea (v. Zamfir, Răuțu 2008), putând fi considerat în seria trăsăturilor diagnostice pentru *graiul de tip ardelenesc* din localitatea respectivă.

3.5. Marcarea opozițiilor de persoană prin alternanțe fonetice

O trăsătură absolut specifică ariei nordice a dacoromânei este extinderea vocalei *-ă* neaccentuate din radicalul infinitivului la ind., conj. prez., pers. I și a II-a, mai rar, a III-a sg. (cf. *Tratat* 1984: *passim*; Morcov, Răuțu, Zamfir 2015). Fenomenul numit de Sextil Pușcariu (1959: 375) „normalizare morfologică internă” este curent întâlnit în graiurile din Ungaria: *înțârc* (Săcal), *să mă scăld* (Cenadul Unguresc) și din Serbia: *săr* ‘sărez’ (Lokve), *scăp, scăpi, să*

¹ După TD–Ung.: LXXXVII, anvergura fenomenului în Ungaria este remarcabilă.

² Forma analogică *tung* este caracteristică întregii arii vestice a dacoromânei (v. ALRR. *Sinteză* I, h. 23: *mă tund*), acoperind inclusiv graiurile din Ungaria și din Banatul Sârbesc (cf. Pușcariu 1959: 348 și h. 44).

săpe (Barice) etc. La pers. a II-a, această vocală se transformă în $-e^1$, ceea ce duce la apariția unor alternanțe vocalice [a]–[ă]–[e] (analogice celor din paradigma verbelor *a învăța*, *a spăla*, de exemplu). Cu toate acestea, așa cum am arătat într-un articol precedent (Morcov, Răuțu, Zamfir 2015), posibilitățile combinatorii ale alternanțelor menționate sunt, mai ales în graiurile vestice, variate, după cum o dovedesc analogiile între formele paradigmatelor verbale (de exemplu, $-ă$ sau $-e$ din radical se poate întâlni la toate formele de singular).

Extinderea alternanțelor determină adesea modificarea velarelor urmate de un $-e$ în *occlusive palatale* – nu în africcate prepalatale, așa cum se întâmplă în mod normal în evoluția istorică a acestor sunete urmate de e și i . La verbe ca *încăpea*, de exemplu, acest complex de modificări târzii și analogice duce la forme ca *încăp* (cu extinderea lui $ă$ din radicalul aton în cel tonic) și merge mai departe, până la apariția lui e în radicalul urmat de un flectiv palatal, atrăgând modificarea lui c în k . Fenomenul se întâlnește atât în Ungaria: *înképe* (Săcal, Cenadul Unguresc), *înkápă* (Bedeu), *am încépút* (Săcal, Bătania), cât și în Banatul Sârbesc: *se-nképe* (Mesici), *cât încápă* (Straja), *încépút* (Iabuka), *încépá* (Mesici). La fel pentru verbe ca *a căra*, *a încerca*, *a găta* etc. se înregistrează forme cu e în radical, care determină modificarea consonantică menționată: *să keri* (Ungaria: Cenadul Unguresc), *să încérce* (Ungaria: Bătania), *să se géte* (Ungaria: Bedeu), *să gáte*, *gétát* (Serbia: Marcovăț, unde fenomenul are o pondere mult mai ridicată, atât ca distribuție, cât și ca frecvență, în raport cu celelalte localități) (v. și Flora 1969: 458). Particularitatea poate fi „susținută și de dificultatea vorbitorilor de limbă maghiară și a bilingvilor româno-maghiari de a pronunța grupurile [că], [gă], [cî], [gî] din limba română” (TD–Ung: LXIII); o afirmație asemănătoare, cu referire la graiurile românești din Serbia, se regăsește în Sala 1958: 250.

3.6. Reflexe ale trăsăturilor fonetice asupra alomorfelor desinențiale

Verbul *a cure* (paradigmă etimologică, fără epenteza lui g – v. *supra*) apare în unele localități cu flectivul inovator (în principiu, asociabil cu o schimbare de conjugare – verbul *a cure* fiind atestat în forme certe de conjugarea I încă din limba română veche –, dar practic reflexul instabilității lui r : moale/dur): *cúră* (Ungaria: Săcal), *să cúre* (Ungaria: Otlaca-Pustă), *să nu cúre* (Serbia: Lokve). Formele *cură–cure*, *să cură–să cure* se întâlnesc adesea în variație liberă în unele sate din Ungaria (Săcal) și din Serbia (Glogoni, Barice, Lokve), uneori chiar la același informator.

Același tip de instabilitate a anumitor trăsături ale consonantismului determină fluctuații ca: *să (nu) iése* (Serbia: Lokve, Iabuka, Toracu Mare), *să iésă* (Serbia: Straja, Toracu Mic). Apariția lui $-e$ în loc de $-ă$ la conjunctivul conjugării a IV-a este cert posterioară neutralizării opoziției $e/ă$ după consoane dure, așa încât apariția fonetismului $-e$ la ambele moduri se prezintă ca o hiperregresie în ceea ce privește conjunctivul: *să nu miroáse* (Serbia: Lokve).

¹ Pentru detalii referitoare la condițiile acestei transformări, vezi Marin 2005.

Modificarea desinenței de conjunctiv la persoana a III-a a lui *a avea* este larg răspândită în dacoromână și se întâlnește și în Ungaria: *să áibe* (Bedeu, Săcal, Otlaca-Pustă) și în Banatul sârbesc: *cum să n-áibe* (Lokve) (v. și Flora 1969: 457).

Un alt caz de alterare a vocalei desinențiale se produce în contextul evoluției velarelor etimologice din finala radicalului la oclusive palatale, ceea ce determină trecerea lui *-ă* la *-ě* velar și, ulterior, la *-e*: *să peťáskě* (Ungaria: Chitighaz), iar în Serbia: *să se úscă* (Barice), *să se úské* (Barice, Voivodinț, Marcovăț), *să criáske* (Marcovăț), *să páske* (Barice), *să se fáke* (Marcovăț).

4. Concluzii

Analiza celor câteva particularități morfologice ale verbului din graiurile dacoromâne vorbite în Ungaria și Serbia (Banatul sârbesc) a reliefat, pe de o parte, similitudinile și deosebirile dintre cele două varietăți dialectale, subsumate, de regulă, subdialectului crișean, respectiv bănațean, și, pe de altă parte, fenomene conservatoare și inovatoare, unele dintre ele inexistente sau cu circulație restrânsă, altele mai răspândite pe teritoriul dacoromân.

Aceste trăsături, alături de altele din domeniul lexicului, sintaxei, foneticii etc. prezintă o semnificație deosebită deoarece constituie un element de continuitate, coeziune și unitate a limbii române. Prin urmare, graiurile românești din Ungaria și din Serbia păstrează – dincolo de o serie de fenomene, adesea explicabile prin influența limbilor majoritare (în condiții de bilingvism) –, o puritate lingvistică remarcabilă.

SURSE

TD–Ban. Sârb.: *Graiuri românești din Banatul Sârbesc. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, de Maria Marin (coord.), Viviana-Monica Fătu, Mara Iuliana Manta, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir (în curs de elaborare).

TD–Ung.: Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri românești din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, București, Editura Academiei Române, 2005.

BIBLIOGRAFIE

Densusianu, Ovid, 1938, *Histoire de la langue roumaine*, II, *Le seizième siècle*, ediție critică și note de V. Rusu, București, Editura „Grai și suflet – Cultura Națională”, 1997.

Flora, Radu, 1969, *Rumunski Banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd, Filološki Fakultet Beogradskog Univerziteta.

Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

- Marin, Maria, 2005, „Evoluția velarelor [c], [g] urmate de [ă], [î] în graiurile românești din Ungaria”, în *Studia in honorem magistri Vasile Frățilă*, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 345–356.
- Marin, Maria, [sub tipar], „Morfo-sintaxa graiurilor dacoromâne în secolul al XIX-lea”, în *Tratat de istoria limbii române*, vol. III.
- Morcov, Mihaela-Mariana, Daniela Răuțu, Dana-Mihaela Zamfir, 2015, „Alternanțe vocalice secundare în flexiunea verbală românească. Tipuri istorice și repartiția lor în graiurile dacoromâne (I)”, în *Caietele Sextil Pușcariu II. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 262–293.
- Neagoe, Victorela, 1984, „Subdialectul bănățean”, în *Tratat* 1984, p. 240–284.
- Pușcariu, Sextil, 1959, *Limba română*, vol. II: *Rostirea*, București, Editura Academiei.
- Rosetti, Alexandru, 1986, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Sala, Marius, 1958, „Un fenomen fonetic românesc produs sub influența graiurilor sârbo-croate”, *Romanoslavica*, vol. III, p. 249–250.
- Urișescu, Dorin, 2007, *Sincronie și diacronie. Fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, ediția a doua, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
- Zamfir, Dana-Mihaela, 2005, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, București, Editura Academiei Române.
- Zamfir, Dana-Mihaela, Daniela Răuțu, 2008, „Chronologie des altérations phonétiques du radical et des modifications du paradigme du verbe *a scuipa* «cracher»”, în Suiogan, Delia, Ștefan Mariș, Carmen Dărăbuș (eds.), *Cultural spaces and archaic background. Papers from the 1st Conference of Intercultural Comparative Studies. Cultural Spaces and Archaic Background*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, Editura Ethnologica, p. 519–562.

SIGLE

- ALR II, s.n., VII: *Atlasul lingvistic român* [II], serie nouă, vol. VII, București, 1972.
- ALRR. *Sinteză I: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Dana-Mihaela Zamfir, Marilena Tiugan, Verginica Barbu Mititelu, Carmen Radu, Irina Floarea, Mihaela Morcov, București, Editura Academiei Române, 2005.
- ALRR. *Sinteză III: Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. III, coordonator: Nicolae Saramandu, colectiv de elaborare: Irina Floarea, Ionuț Geană, Mara Iuliana Manta, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, București, Editura Academiei Române (sub tipar).
- Tratat* 1984: Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura „Scrisul Românesc”.

Daniela RĂUȚU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București